12 ભારતીય લોકશાહી

આપણો દેશ આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે મતદારો ધરાવતો દેશ છે. વસ્તીની રીતે વિશ્વમાં સૌથી મોટી લોકશાહી આપણા દેશની છે. આ અનોખી લોકશાહીને આજે સાડા છ દાયકા કરતાં વધારે વર્ષો થયાં છે. આ સમય દરમિયાન આપણાં દેશમાં અનેક રાજકીય ઝંઝાવાતો અને ઉતાર-ચઢાવ આવ્યા છે. તેમ છતાં પણ આપણી લોકશાહી મતદારોની નિષ્ઠા અને કોઠાસૂઝને કારણે ટકી શકી છે. આપણે લોકશાહીના રક્ષણ અને જતન માટેના પ્રયત્નો કરીએ છીએ. હવે આપણે ભારતીય લોકશાહીના કેટલાંક મહત્ત્વનાં લક્ષણોનો અહીં અભ્યાસ કરીશું.

લોકશાહીમાં ચૂંટણી

વિશ્વમાં અનેક દેશમાં લોકશાહી છે. લોકશાહી હોવા છતાં દરેક શાસનવ્યવસ્થામાં ભિન્નતા જોવા મળે છે. લોકશાહીમાં મતદાર પોતાનો મત આપે છે. શાસનવ્યવસ્થામાં ભિન્નતા હોવા છતાં દરેક લોકશાહીમાં મતાધિકાર અને મતદાન સર્વસામાન્ય બાબત છે. મતદાર ચૂંટણી વખતે પોતાનો મત આપી લોકશાહીને જીવંત રાખવામાં સહયોગી બને છે. આપણા દેશમાં સંસદીય વ્યવસ્થા છે. સંસદ લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી રાષ્ટ્રીય સંસ્થા છે. સંઘની સંસદમાં રાષ્ટ્રપ્રમુખ, ઉપરાષ્ટ્રપ્રમુખ, રાજ્યસભા અને લોકસભાનો સમાવેશ થાય છે. આપણે અગાઉના પ્રકરણમાં જોયું કે સંસદનું ઉપલું ગૃહ રાજ્યસભા અને નીચલું ગૃહ લોકસભા છે. રાજ્યમાં વિધાનસભા હોય છે. કેટલાક રાજ્યોમાં વિધાનપરિષદ કાર્યરત છે. રાજ્યસભા, લોકસભા, વિધાનસભા અને વિધાન પરિષદની રચનાના કેન્દ્રમાં મતદાર છે. આપણા દેશમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓમાં મતદાન દ્વારા ચૂંટણી થાય છે. આમ, ચૂંટણી દ્વારા લોકશાહી ચરિતાર્થ થાય છે.

લોકશાહી અને મતદાર

લોકશાહીમાં મતદાર મહત્ત્વ ધરાવે છે. આપણા દેશમાં સાર્વત્રિક અને પુખ્ત મતાધિકાર છે. 18 વર્ષ કે તેથી મોટી ઉંમરની વ્યક્તિનું મતદાર યાદીમાં નામ નોંધાવેલ હોય તે વ્યક્તિ મતદાન કરી શકે છે. જેણે નાદારી નોંધાવી ન હોય તેમજ માનસિક રીતે અસ્થિર જાહેર ન થયેલ હોય તેવો પ્રત્યેક ભારતીય નાગરિક કોઈ પણ પ્રકારના ભેદભાવ વગર મતાધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શિક્ષણનું ઓછું પ્રમાણ, ગરીબી અને આવી અનેક બાબતો વચ્ચે પણ સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકાર દ્વારા બંધારણે મતદાર ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો છે. સાર્વત્રિક પુખ્ત વય મતાધિકારમાં 'વ્યક્તિ દીઠ એક મત'નો સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. લોભ, લાલચ અને ડર વગર મતદાન કરવાની દરેક નાગરિકની ફરજ છે. મતદાર જાગ્રત તેમજ પોતાની ફરજ પ્રત્યે સભાન હોવો જોઈએ. બંધારણમાં દરેક નાગરિકને જ્ઞાતિ, ધર્મ, જાતિ કે શિક્ષણના ભેદભાવ વગર મતદાનનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. લોકશાહીમાં મતદાન એક મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રક્રિયા છે. આપણા દેશમાં સાર્વત્રિક મતાધિકાર છે. મતદાન મતદારનો અધિકાર હોવા ઉપરાંત મતદાન આપણી ફરજ પણ છે. દરેક મતદારે પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

લોકશાહીનો આધારસ્તંભ–ચૂંટણી

લોકશાહીનો આધાર એટલે ચૂંટણી. ચૂંટણી વખતે ઉત્સવ જેવું વાતાવરણ જોવા મળે છે. ચૂંટણી વખતે પ્રજા તેમના પ્રતિનિધિનું મૂલ્યાંકન કરી શકે છે. નિર્ધારિત લાયકાત ધરાવતી દરેક વ્યક્તિને લોકશાહીમાં ચૂંટણી લડવાનો અધિકાર છે. ચૂંટણીમાં રાજકીય પક્ષો ઉપરાંત અપક્ષ ઉમેદવારો ચૂંટણી લડે છે. ચૂંટણીમાં જે રાજકીય પક્ષ અથવા જે રાજકીય પક્ષોના ગઠબંધનના સૌથી વધારે ઉમેદવારો વિજેતા બન્યા હોય તે સત્તા પર આવે છે. લોકશાહીમાં લોકોનું સમર્થન મેળવીને જ સત્તા સુધી પહોંચી શકાય છે. આપણી લોકશાહી વ્યવસ્થામાં દેશની સૌથી ટોચની સંસ્થા સંસદ અને સૌથી પાયાનો એકમ ગ્રામપંચાયત છે. ગ્રામપંચાયત, તાલુકા પંચાયત અને જિલ્લા પંચાયત જેવી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓમાં પણ ચૂંટણી થાય છે. આ સંસ્થાઓમાં લોકોના મતદાન વડે જ વિજેતા સભ્યોની પસંદગી થાય છે. નાનાં શહેરોમાં નગરપાલિકા કે મોટાં શહેરોમાં મહાનગરપાલિકાની ચૂંટણી થાય છે. ચૂંટણી લોકશાહીને જીવંત અને ધબકતી રાખે છે.

રાજકીય પક્ષો તેમજ ચૂંટણીના ઉમેદવારો માટે ચૂંટણી ખૂબ જ મહત્ત્વ ધરાવે છે. ચૂંટણી લોકશાહીની પારાશીશી છે. ચૂંટણી મતદારને તેના ઉમેદવારનું મૂલ્યાંકન કરવાની તક આપે છે. ચૂંટણી દેશમાં નવી રાજકીય વ્યવસ્થા કે રાજકીય વમળો સર્જે છે. ચૂંટણીથી દેશના સામાજિક અને આર્થિક વાતાવરણનો ખ્યાલ આવે છે. ચૂંટણી દ્વારા સરકારોનું ભવિષ્ય નક્કી થાય છે. રાજકીય પક્ષો ઉપરાંત અપક્ષો અને સંગઠનો ચૂંટણી લડતા હોય છે. સંસદીય લોકશાહીમાં જે રાજકીય પક્ષના ઉમેદવારો વધારે સંખ્યામાં ચૂંટાઈ આવે તે પક્ષ અથવા ગઠબંધનને આધારે ચૂંટાયેલ સભ્યોનો સમૂહ સત્તામાં આવે અને સરકાર રચે છે. લોકશાહીમાં લોકોનું સમર્થન ચૂંટણી દ્વારા જ જાણી શકાય છે. લોકોના સમર્થન દ્વારા જ સત્તા મેળવી કે ટકાવી શકાય છે. લોકશાહીનો પ્રાણ ચૂંટણી હોઈ ચૂંટણી પ્રક્રિયા પારદર્શક હોય તે ખૂબ જ મહત્ત્વનું છે.

લોકશાહીમાં લોકમત

આપણા દેશમાં પ્રાતિનિધિક લોકશાહી છે. અહીં મતદાન દ્વારા વિજેતા જાહેર થાય તે લોક પ્રતિનિધિ બને છે. આમ, પ્રાતિનિધિક વ્યવસ્થામાં સત્તાધારી પક્ષ સત્તા ટકાવી રાખી ફરી સત્તામાં આવવાનું વિચારે છે. સત્તામાં ન હોય તે પક્ષ સત્તા મેળવવા માટે લોકમત ઊભો કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સત્તા ટકાવી રાખવા કે સત્તામાં આવવા માટે લોકોને પોતાની સાથે જોડવા જરૂરી થઈ પડે છે. સરકારને ટકાવી રાખવા માટે સરકારની કામગીરી, નીતિ કે વિવિધ પ્રશ્નો અંગે લોકોના વિચારો ઉપરાંત લોકમતને ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી થઈ પડે છે. લોકમત રાજકીય પક્ષો, પ્રતિનિધિઓ અને સંગઠનો માટે ખૂબ જરૂરી છે. સંગઠિત લોકમતનું લોકશાહીમાં અત્યંત મહત્ત્વ રહેલું છે.

પ્રબળ અને સંગઠિત લોકમત લોકશાહીમાં વિશેષ મહત્ત્વ ધરાવે છે. લોકમત સરકારને ગેરવહીવટ કરતાં રોકે છે. લોકમત દ્વારા દેશહિતને અવગણી ન શકાય તેવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થઈ શકે છે. જાગ્રત, બુદ્ધિશાળી અને માહિતગાર નાગરિકોને સરકાર ભરમાવી શકતી નથી. આધુનિક સમયમાં લોકમત કેળવવા કેટલાંક માધ્યમો ખૂબ ઉપયોગી સાબિત થયાં છે. આ માધ્યમોનો વિગતે પરિચય મેળવીએ.

લોકશાહીમાં લોકમત ઘડતરનાં માધ્યમો

લોકમાનસના ઘડતર માટે તેમજ લોકજુવાળ ઊભો કરવા પ્રચાર-પ્રસારનાં માધ્યમો ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આધુનિક સમયમાં લોકો સુધી વાત કે વિચારને પહોંચાડવા અનેક માધ્યમોનો ઉપયોગ થાય છે. આ માધ્યમોને મુખ્યત્વે બે ભાગમાં વહેંચી શકાય.

મુદ્રિત માધ્યમ : આધુનિક સમયમાં દેશ અને દુનિયાની ઘટનાઓ વિશે લોકો જાણી શકે, માહિતી મેળવી શકે તે માટે દૈનિક સમાચારપત્રો, પાક્ષિકો અને ચોક્કસ પ્રકારનાં સામયિકો મહત્ત્વ ધરાવે છે. આવાં માધ્યમમાં છપાઈને આવતી વિગતો લોકો વાંચી, જાણકારી મેળવી પોતાના અભિપ્રાય સાથે વાતનો સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરે છે. વિવિધ વિચારસરણી ધરાવતા લોકો એક જ વિગત વાંચીને જુદાં જુદાં તારણ ઉપર આવે તેવું બની શકે છે. છપાયેલી એક જ પ્રકારની વિગતોને પોતપોતાના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયો આપે છે. આ અભિપ્રાયોની વિગત સાચી, તટસ્થ અને કોઈ પણ પ્રકારના પૂર્વગ્રહ વગરની હોય તે જરૂરી છે. જો આ વિગતો પૂર્વગ્રહ સાથે છપાઈ હોય તો ખોટો લોકમત ઊભો થવાની સંભાવના છે. ખોટો લોકમત ઊભો કરવા સરકાર પોતાની સિદ્ધિઓ જ બતાવે અને તેની ભૂલો, નિષ્ફળતાઓ કે ખામીઓ છુપાવે એવું ન બને તે માટે 'અખબારી સ્વાતંત્ર્ય' હોવું અત્યંત જરૂરી છે. આપણો દેશ ભાષા, સંસ્કૃતિ અને પ્રાદેશિક વિવિધતા ધરાવતો હોઈ દેશની વિવિધતા વચ્ચે પ્રાદેશિક ભાષાનાં સ્થાનિક અખબારો વાચકોના આકર્ષણનું કેન્દ્ર બન્યાં છે. આ કારણે તેઓ લોકમત ઘડતરમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે છે. જ્યાં સાક્ષરતાનું પ્રમાણ ઓછું હોય તેવા દેશ કે પ્રદેશમાં મુદ્રિત માધ્યમો લોકમત કેળવવામાં અસરકારક સાબિત થતાં નથી. આમ છતાં મુદ્રિત સાહિત્યના પ્રભાવને કારણે આજે વિવિધ સંગઠનો, ઔદ્યોગિક જૂથો અને રાજકીય પક્ષો પોતાનાં દૈનિકપત્રો કે મુખપત્રોનું પ્રકાશન કરે છે. સરકાર દ્વારા અનેક પ્રકારનાં સામયિકો, માહિતી આપતા અંકોનું પણ પ્રકાશન કરવામાં આવે છે.

વીજાણુ માધ્યમ : લોકમત ઘડતરમાં રેડિયો, ટેલિવિઝન, સિનેમા જેવાં દૃશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમોનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે. જ્યાં નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ વધુ હોય ત્યાં વીજાણુ માધ્યમ વધુ અસરકારક છે. વર્તમાનપત્રો કે સામયિકો કરતાં રેડિયો અને ટેલિવિઝનનું મહત્ત્વ વધારે જોવા મળે છે. દેશ-વિદેશની ઘટનાઓ આજે રેડિયો કે ટેલિવિઝન દ્વારા તે જ સમયે જીવંત પ્રસારણ દ્વારા વ્યક્તિ

સુધી સરળતાથી પહોંચે છે. ધારાવાહિકો, નાટકો અને ફિલ્મ દ્વારા મનોરંજનની સાથે અસ્પૃશ્યતા, દહેજપ્રથા, શોષણ, ગરીબી જેવી સામાજિક અને આર્થિક ઉપરાંત અનેક સમસ્યાઓની રજૂઆત અસરકારક રીતે કરીને લોકમત કેળવી શકાય છે.

આધુનિક સમયમાં ટેલિવિઝન ઉપરાંત ઇન્ટરનેટનાં આગમન અને તેના ફેલાવાથી લોકો ઘરે બેઠાં સમાચારો, ધારાવાહિકો, નાટકો અને ફિલ્મનો આનંદ માણે છે. આજે આ માધ્યમ દ્વારા રજૂ થતી વિકૃત, બીભત્સ અને હિંસાની માણસ પર ખરાબ અસર થઈ શકે છે. આવા મહત્ત્વના માધ્યમમાં અયોગ્ય પ્રસારણ ન થાય અને તેના ઉપર યોગ્ય નિયંત્રણ મુકાય તે જરૂરી છે. વીજાણુ માધ્યમમાં પ્રસારિત થતા વિવિધ બીભત્સ અને હિંસા દર્શાવતા કાર્યક્રમો સામે રાજકીય પક્ષો અને સ્વૈચ્છિક સંગઠનો યથાયોગ્ય સમયે આંદોલન કરે તે લોકશાહીમાં આવકાર્ય છે.

આજકાલ ટેક્નોલૉજી એટલી ઝડપી છે કે ઇન્ટરનેટ અને સેલફોન દ્વારા સતત લોકો એકબીજાથી સંપર્કમાં રહી પોતાની વાત કે વિચારો ફેલાવવાનું કાર્ય કરે છે. આજે લોકમત કેળવવા માટે વીજાણુ માધ્યમોનો બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થાય છે. ટેલિવિઝન, રેડિયો, ખાનગી રેડિયો એટલે કે એફ. એમ. આધુનિક સમયમાં લોકમત કેળવવા માટે વિશિષ્ટ માધ્યમ છે.

તટસ્થ વિગતો કે જાણકારી વગર આધુનિક સમયમાં ઘટનાની માહિતી ઝડપથી ફેલાઈ જાય છે. ખોટી વિગતોને આધારે ક્યારેક ખોટો લોકમત કેળવાઈ જવાનો ડર રહે છે. વીજાણુ માધ્યમ દ્વારા થતાં વિવિધ પ્રકારના સર્વે લોકમત કેળવવાનું કાર્ય કરે છે. કોઈ ચોક્કસ વિગતોને આધારે લોકમત જાણવા સરવે કરવામાં આવે છે. ચૂંટણી સમયે 'ઓપિનિયન પોલ' રજૂ કરવામાં આવે છે. ઓપિનિયન પોલ દ્વારા લોકમત કઈ દિશામાં ઢળી રહ્યો છે તેનો અંદાજ આવે છે. ઓપિનિયન પોલ દરેક વખતે સાચાં જ અને વિશ્વસનીય હોતા નથી.

આજના સમયમાં વીજાણુ માધ્યમો ખૂબ જ મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. લોકશાહીમાં લોકો અને સરકારે ધીરજ રાખવી જરૂરી થઈ પડે છે. લોકોની વાત, વિચાર કે વિગત સરકાર સુધી પહોંચે અને સરકારની વિવિધ યોજનાની વિગતો તથા સરકારની સિદ્ધિઓ લોકો સુધી પહોંચાડવામાં આ માધ્યમો ખૂબ જ ઉપયોગી છે. રેડિયો દૂર તેમજ અંતરિયાળ પ્રદેશો સુધી પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર ધરાવે છે. માત્ર શ્રાવ્ય માધ્યમ હોવાથી રેડિયો અસરકારક માધ્યમ બની શક્યો નથી. રેડિયોની સરખામણીમાં ટેલિવિઝન ઉપર પ્રસારિત કાર્યક્રમો ખર્ચાળ હોવા છતાં વીજાણુ માધ્યમ તરીકે લોકભોગ્ય બન્યાં છે. લોકશાહીમાં લોકો પ્રથમ રાષ્ટ્રહિતને મહત્ત્વ આપીને જ પોતાનો લોકમત રજૂ કરે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

લોકશાહીના પ્રકાર

વિશ્વમાં અનેક દેશોમાં લોકશાહી છે. લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થામાં પણ ભિન્નતા જોવા મળે છે. આપણા દેશમાં સંસદીય લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થા છે. અમેરિકા જેવા દેશમાં પ્રમુખીય લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થા જોવા મળે છે. સંસદીય લોકશાહી અને પ્રમુખીય લોકશાહી એમ મુખ્ય બે પ્રકાર વિશે આપણે જોઈશું.

સંસદીય લોકશાહી : આપણા દેશે સંસદીય લોકશાહીનો સ્વીકાર કર્યો છે. જેમાં લોકસભામાં જે પક્ષને સ્પષ્ટ બહુમતી મળી હોય તેના નેતાને રાષ્ટ્રપ્રમુખ વડાપ્રધાન તરીકે નીમે છે. વડાપ્રધાન સરકારની રચના કરે છે. આ સંસદીય સરકાર લોકસભાને સંપૂર્ણપણે જવાબદાર છે. જ્યાં સુધી સરકાર લોકસભાના બહુમતી સભ્યોનો વિશ્વાસ ધરાવતી હોય ત્યાં સુધી જ તે સત્તા ઉપર રહી શકે છે.

પ્રમુખીય લોકશાહી : પ્રમુખીય શાસનવ્યવસ્થા લોકશાહીનો બીજો મહત્ત્વનો પ્રકાર છે. પ્રમુખીય લોકશાહીમાં સામાન્ય રીતે પ્રમુખ સીધેસીધા લોકો દ્વારા ચૂંટાય છે. પ્રમુખ બંધારણમાં નિશ્ચિત કરવામાં આવેલી મુદત સુધી સત્તા ઉપર રહે છે. અમેરિકા અને દુનિયાના બીજા કેટલાક દેશોમાં આવી પ્રમુખીય લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થા છે.

લોકશાહીમાં ચૂંટણી તંત્ર

આપણો દેશ વિશ્વમાં સૌથી વધારે મતદારો ધરાવતો દેશ છે. આ ચૂંટણી પ્રક્રિયાનું સંચાલન, નિયમન અને નિરીક્ષણ ચૂંટણી પંચ કરે છે. દેશની લોકશાહી જીવંત રહે તે માટે ચૂંટણી પંચ સ્વતંત્ર, નિષ્પક્ષ અને સ્વાયત્ત હોવું જરૂરી છે. ચૂંટણી પંચની સ્વાયત્તતા જળવાઈ રહે તે જરૂરી છે. આ માટે ચૂંટણી કમિશનરોની નિમણૂક, નોકરીની શરતો અને હોદ્દા પરથી મુક્ત કરવા કે દૂર કરવા માટે બંધારણમાં ચોક્કસ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. સંસદ, રાજ્યોની વિધાનસભા, વિધાન પરિષદ ઉપરાંત રાષ્ટ્રપ્રમુખ અને ઉપરાષ્ટ્રપ્રમુખની ચૂંટણી કરવા માટેની જવાબદારી અને સત્તા ચૂંટણી પંચની છે. આપણા દેશની ચૂંટણી ગુપ્ત મતદાન દ્વારા થાય છે. વિધાનસભા કે સંસદની પાંચ વર્ષની મુદત પૂર્ણ થાય ત્યારે તેનું વિસર્જન કરી નવેસરથી ચૂંટણી કરવામાં આવે છે. કોઈના અવસાન કે રાજીનામાથી ખાલી પડેલ બેઠક ભરવા માટે યોજાતી ચૂંટણીને પેટા ચૂંટણી કહે છે. ચૂંટણીની તારીખોની જાહેરાત,

ઉમેદવારી પત્ર ભરવાથી લઈ તેની ચકાસણી, ઉમેદવારીપત્ર પાછું ખેંચવાની તારીખ, ઉમેદવારની અંતિમ યાદીની જાહેરાત, ચૂંટણી પ્રતીક ફાળવવા માટે નક્કી કરવા જેવી બાબતો ચૂંટણી પંચનાં કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે. ચૂંટણીની તારીખો જાહેર થાય તે સમયથી જ આચારસંહિતા લાગુ પડે છે. સરકાર આચારસંહિતાના અમલ દરમિયાન લોકમતને પ્રભાવિત થાય તેવા કોઈ નીતિવિષયક નિર્ણયો કે લાભકારી જાહેરાતો કરી શકતી નથી.

ચૂંટણી પહેલાં ઉમેદવાર કે તેમનો રાજકીય પક્ષ પોતાનો ચૂંટણી ઢંઢેરો બહાર પાડે છે. આ ચૂંટણી ઢંઢેરામાં આર્થિક, સંરક્ષણ તેમજ વિદેશનીતિ અને સરકારની કરવા ધારેલી કામગીરી અને યોજનાઓ ઉપરાંત વિવિધ સમસ્યાઓ અને તેના નિરાકરણ સંદર્ભે પોતાનું કે રાજકીય પક્ષનું વલણ સ્પષ્ટ કરે છે.

લોકશાહીમાં ગુપ્ત મતદાન

આપણાં દેશમાં સંપૂર્ણ ગુપ્ત અને સ્વતંત્ર રીતે મતદાન દ્વારા ચૂંટણી યોજાય છે. ભારતની સંસદની ચૂંટણીને વિશ્વની સૌથી મોટી મતદાનની પ્રક્રિયા માનવામાં આવે છે. ચૂંટણી વખતે વિવિધ પક્ષો, સંગઠનો અને અપક્ષ ઉમેદવાર ચૂંટણી લડે છે. સૌ પોતાના વિચારો, કરેલાં કાર્યો અને ભાવી આયોજન મતદાર સામે રજૂ કરે છે. મતદારો કોઈ પ્રકારના લોભ, લાલચ કે ડર વગર મતદાન કરે તે અપેક્ષિત છે.

ચૂંટણી પ્રક્રિયા દરમિયાન 'ગુપ્ત મતદાન'ને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. મતદારને પોતાનો મત ગુપ્ત રાખવાનો અધિકાર મળ્યો છે. મતદારે કોને મત આપ્યો તેવું પૂછી શકાતું નથી. ચૂંટણી પંચની અદ્‌ભુત પ્રક્રિયાને લીધે મતદારનો મત ગુપ્ત રહે છે. ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં જોડાએલ સૌ કર્મચારીઓ, સેનાના સૈનિક પણ ચૂંટણીમાં મતદાન કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા ચૂંટણી પંચ દ્વારા કરવામાં આવે છે. મતદાન કરવા માટે મુખ્યત્વે બે પ્રક્રિયા ઉપયોગમાં લેવાય છે. (અ) મતપત્રકો દ્વારા મતદાન (બ) વીજાણુ મશીન (EVM) દ્વારા મતદાન. મતપત્રો દ્વારા થયેલ મતદાનની ગણતરી કરવામાં સમય જાય છે. આધુનિક સમયમાં મોટા ભાગની ચૂંટણી વીજાણુ મશીનથી થાય છે. આ મશીનને Electronic Voting Machine કે EVM તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ મશીનને કારણે મતગણતરી ઝડપી બની છે. માનવ કલાકો અને માનવ શ્રમનો બચાવ થાય છે. કાગળનો બચાવ થતો હોવાથી પર્યાવરણનું નુકસાન થતું પણ અટકાવી શકાય છે. ઉમેદવારો પૈકી એક પણ ઉમેદવારને મત ન આપવા માંગે તો મતદાર (નન ઑફ ધી એબોવ – NOTA કે (નોટા)નો ઉપયોગ કરી શકે છે.

લોકશાહી અને રાજકીય પક્ષો

આપણા દેશમાં બહુપક્ષીય લોકશાહી હોવાથી દેશમાં અનેક નાના-મોટા રાજકીય પક્ષો છે. પક્ષને માન્યતા આપવા માટે ચૂંટણી પંચે ચોક્કસ ધોરણો નક્કી કર્યા છે. રાષ્ટ્રીય કે પ્રાદેશિક પક્ષ તરીકે ચૂંટણી પંચ ચોક્કસ નીતિ અને નક્કી કરેલાં ધોરણોને આધારે માન્યતા આપે છે. જે રાજકીય પક્ષ ઓછાંમાં ઓછાં ચાર રાજ્યમાંથી ચૂંટણી લડે. આ ચારેય રાજ્યમાં યોજાયેલ છેલ્લી ચૂંટણીમાંના કુલ મતદાનના ચાર ટકા મત મેળવનાર રાજકીય પક્ષને રાષ્ટ્રીય પક્ષ અને અન્ય પક્ષને પ્રાદેશિક પક્ષ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે. ચૂંટણીપંચ દ્વારા આપવામાં આવેલ માહિતી અનુસાર 10 માર્ચ, 2014 સુધી દેશમાં 1593 રાજકીય પક્ષો નોંધાયા છે. છેલ્લા વર્ષે 239 પક્ષોનો વધારો થયો છે.

આપણાં દેશમાં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કૉંગ્રેસ INC (Congrece) અને ભારતીય જનતા પક્ષ (BJP) મુખ્ય રાજકીય પક્ષો છે. ઉપરાંત બહુજન સમાજવાદી પાર્ટી (BSP) કૉમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી ઑફ ઈન્ડિયા (CPI), કૉમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી ઑફ ઈન્ડિયા (માર્કસિસ્ટ) (CPIM) અને રાષ્ટ્રીય કૉંગ્રેસ પાર્ટી (NCP) જેવા રાષ્ટ્રીય સ્તરના પક્ષો છે. આ ઉપરાંત શિવસેના, તૃણમૂલ કૉંગ્રેસ, સમાજવાદી, પાર્ટી (SP), (દ્રવિડ મુનેત્રકઝગમ) (DMK), (ઓલ ઈન્ડિયા અન્ના દ્રવિડ મુનેત્રકઝગમ) (AIADMK) અને આમ આદમી પાર્ટી (AAP), જનતાદળ યુનાઇટેડ (JDU), રાષ્ટ્રીય જનતા દળ (RJD) જેવા પ્રાદેશિક પક્ષો છે. રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકે માન્ય પક્ષની માન્યતા, મેળવેલ મતના આધારે રદ થઈ શકે છે - જ્યારે કેટલાક પ્રાદેશિક પક્ષોને રાષ્ટ્રીય પક્ષ તરીકેની માન્યતા પણ મળી શકે છે. સરકાર બનાવનાર, સત્તા ભોગવનાર પક્ષ–સત્તાપક્ષ અને વિરોધ કરનાર પક્ષ–વિરોધપક્ષ તરીકે ઓળખાય છે. સરકારનો નીતિવિષયક લોકતાંત્રિક ઢબે વિરોધ દર્શાવીને લોકમત ઘડતરનું કાર્ય કરે છે. જરૂર પડે તેવા સામાજિક અને જાહેર હિત ધરાવતા પ્રશ્નોમાં સરકારને સહકાર આપે તે તંદુરસ્ત લોકશાહીમાં અપેક્ષિત છે. સરકારપક્ષ અને વિરોધપક્ષના સમતોલ સંબંધો ઉપર લોકશાહીની સફળતાનો આધાર છે. અસરકારક અને સબળ વિરોધપક્ષ એ જીવંત લોકશાહી માટે અનિવાર્ય શરત છે. લોકશાહી એક રથ છે. સત્તાપક્ષ અને વિરોધપક્ષ લોકશાહીના રથનાં બે પૈડાં છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

(1) કેટલાં વર્ષે મતદાન કરવાનો અધિકાર મળે છે ?

(2) લોકમત કેળવવા કયાં કયાં માધ્યમોનો ઉપયોગ થાય છે ?

(3) ભારતમાં કયા કયા પ્રાદેશિક અને રાષ્ટ્રીય રાજકીય પક્ષો સક્રિય છે ?

2. વિધાનનાં કારણ સમજાવો :

(1) મતદાર લોકશાહીને જીવંત રાખે છે.

(2) સંસદીય લોકશાહી અનોખી અને મહત્ત્વની છે.

(3) પ્રસાર માધ્યમો એ લોકમત કેળવવાનું સઘન માધ્યમ છે.

(4) ચૂંટણી એ લોકશાહીની પારાશીશી છે.

3. ટૂંક નોંધ લખો :

(1) રાજકીય પક્ષના પ્રકારો (2) મતદાર અને સરકાર (3) ચૂંટણી પંચ અને રાજકીય પક્ષો

4. તફાવત લખો :

(1) રાષ્ટ્રીય પક્ષો અને પ્રાદેશિક પક્ષો

(2) સંસદીય લોકશાહી અને પ્રમુખીય લોકશાહી

(3) મુદ્રિત માધ્યમો અને વીજાણુ માધ્યમો

5. ખાલી જગ્યા પૂરો :

(1) આપણાં સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકારમાં ..... સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

(A) વ્યક્તિ દીઠ બહુમત (B) વ્યક્તિ દીઠ એકમત (C) વ્યક્તિ દીઠ વિરોધમત (D) વ્યક્તિ દીઠ જાહેરમત

(2) લોકમત ઘડતર માટે ..... માધ્યમ ઓછું અસરકારક છે.

(A) દૃશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમ (B) દૃશ્ય માધ્યમ (C) શ્રાવ્ય માધ્યમ (D) મુદ્રિત માધ્યમ

(3) EVM સાચું નામ ..... છે.

(A) ઇલેક્ટ્રૉનિક વેલ્યુ મશીન (B) ઇલેક્ટ્રૉનિક વેઇટ મશીન

(C) ઇલેક્ટ્રૉનિક વોટિંગ મેથડ (D) ઇલેક્ટ્રૉનિક વોટિંગ મશીન

આટલું કરીએ :

- રાષ્ટ્રીય મતદાતા દિવસ (25મી જાન્યુઆરી)ની ઉજવણી ઉપરાંત મતદાન મહાદાન... મતદાન મતદારનો અધિકાર... મતદાર જાગે... વિકાસ માંગે... મતદાર બનાવે છે સરકાર જેવા વિષયો અંગે ચર્ચાનું આયોજન કરવું.
- લોકશાહીને જીવંત રાખતાં વિવિધ ચિત્રો, ફોટોગ્રાફ કે કાર્ટૂન એકઠાં કરી તેનું શાળા કક્ષાએ પ્રદર્શન રાખી શકાય. વક્તૃત્વ સ્પર્ધાનું આયોજન કરી શકાય. લોકશાહીને જીવંત રાખી શકાય તેવી ખાસ વ્યવસ્થા અને પ્રવૃત્તિઓનું શાળામાં આયોજન કરી શકાય.
- શાળામાં સંસદીય ચૂંટણી ઢબે વિદ્યાર્થીમંડળની ચૂંટણી પ્રક્રિયા ગોઠવો.

- આપણાં મુખ્ય બે પ્રકારનાં માધ્યમો વિશે ચર્ચાને આધારે તેના યોગ્ય અને અયોગ્ય ઉપયોગ અંગે વિચાર અહીં રજૂ કરો :

મુદ્રિત માધ્યમનો વ્યક્તિગત યોગ્ય ઉપયોગ	વીજાણુ માધ્યમનો વ્યક્તિગત યોગ્ય ઉપયોગ
•	•
•	•
•	•
મુદ્રિત માધ્યમનો વ્યક્તિગત અયોગ્ય ઉપયોગ	**વીજાણુ માધ્યમનો વ્યક્તિગત અયોગ્ય ઉપયોગ**
•	•
•	•
•	•